

Ampt Epe

Nr 91 – juli 1990

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1316

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 20,- per jaar

Bestuur:

Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1316

Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden: M. Endendijk
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (9)

3.2.2. Godsdienstige gezindten, beroepssamenstelling en migratie der leden

In een vorig hoofdstuk werd reeds vermeld dat het grootste deel van de inwoners van Epe en Heerde lid der N.H.-kerk was: respectievelijk 82,2% en 81,4%. Zoals onderstaande tabel laat zien, waren de andere inwoners van Heerde voornamelijk lid der Gereformeerde Kerken, in Epe van de R.K.-kerk en Gereformeerde Kerken.

tabel 17.

godsdienstige gezindten:

	Epe aantal	%	Heerde aantal	%
N.H.-kerk	7755	82,2	5343	81,4
Waalse kerk	2	0,02	3	0,05
Remonstrants	13	0,14	12	0,2
Chr. Ger. kerk	67	0,7	21	0,3
Evang. Luthers	10	0,1	13	0,2
Orth. Luthers	1	0,01	1	0,01
Doopsgezind	39	0,4	23	0,4
Ger. Kerken	416	4,4	881	13,6
R.K.-kerk	988	10,5	15	0,2
Jansenist	2	0,02	–	–
Isr.	10	0,1	8	0,1
Overige gezindten	23	0,2	169	2,6
Geen	102	1	77	1,2

Wat was de godsdienstige gezindte van de Bondsleden in Epe? Kijken wij naar de ledenlijst dan zien wij dat van de achtentwintig leden er zeventien lid waren van de N.H.-kerk (61%), zes lid van de Doopsgezinde Gemeente (21%), twee leden geen godsdienst hadden (7,1%), één lid Theosoof was (3,6%), één lid Boeddhist (3,6%) en één lid Remonstrant (3,6%). Kijken wij naar de lijst van de vijfentwintig leden in Heerde, dan waren dertien van hen lid der N.H.-kerk (52%), zes lid der Remonstrantse Kerk (24%), twee lid der Doopsgezinde Gemeente (8%), twee lid van Christian Science (8%), één Evangelisch Luthers (4%) en één Theosoof (4%). Hoewel het grootste deel der leden in Epe en Heerde lid der N.H.-kerk was, lag het percentage vooral in Heerde aanmerkelijk lager dan het

gemiddelde der plaatselijke bevolking. Opmerkelijk is dat de gereformeerden in beide gemeenten geheel ontbreken, terwijl er in Epe geen katholieke leden zijn. Er was duidelijk geen belangstelling bij deze groeperingen voor een emancipatorische beweging als de vrouwenkiesrechtbeweging. Daarnaast zien wij in Heerde een hoger percentage remonstrantse leden en in Epe een hoger percentage doopsgezinde leden dan tabel 17 voor het gemiddelde der bevolking aangeeft. Hoewel het hier slechts om enkele personen gaat, blijkt in deze kringen de kiesrechtkwestie wel aan te slaan.

Vervolgens kijken wij naar de beroepssamenstelling der leden. Voor de vrouwen die geen beroep uitoefenden werd dat van echt- of huisgenoot vermeld. Van de leden in Epe zijn de volgende beroepen te melden met tussen haakjes het aantal personen:

boekdrukker (3)	winkelier (1)
kontroleur gemeentebelasting (1)	arts (4)
rijksontvanger (1)	direkteur postkantoor (1)
predikant (2)	legerofficier (1)
muzieklerares (1)	bleker (1)
onderwijzeres (6)	kommies H.I.J.S.M. (1)
verpleegster (1)	geen (2)
bloemenkweker (1)	

Uit bovenstaande beroepsopsomming valt niet op te maken dat wij met een agrarische gemeente te maken hebben. Niemand was werkzaam in de landbouw. De meeste leden of hun echtgenoten hadden werk in de dienstverlenende sektor. Voor veel van de opgesomde beroepen was een universitaire- of hogere beroepsopleiding vereist. Opvallend is het grote aantal werkende vrouwen onder de leden. Van de drieëntwintig vrouwelijke leden oefenden negen een beroep uit. Twee van hen waren zelfstandig ondernemer en zeven waren werkzaam in het onderwijs. In 1910 waren in de gemeente Epe in totaal veertien onderwijzeressen, zodat wij kunnen vaststellen dat deze beroepsgroep zich sterk betrokken voelde bij de vrouwenkiesrechtbeweging. Uit bovenstaande kunnen wij opmaken dat de Bondsleden uit de bovenlaag der bevolking kwamen.

Van de vijfentwintig leden in Heerde zijn de volgende beroepen bekend:

onderwijzeres (3)	hoenderparkhouder (1)
vertaalster (1)	landbouwer (1)
gemeente-ontvanger (1)	jurist (2)
fabrikant (3)	bleker (2)
ingenieur (1)	burgemeester (1)
direkteur postkantoor (1)	arts (3)
kinderjuffrouw (1)	geen (4)

Uit deze beroepssamenstelling valt evenmin op te maken dat Heerde een echte agrarische gemeente was. Slechts één lid was werkzaam in de landbouw terwijl een andere zich met de pluimveehouderij bezig hield. Het aantal werkende vrouwen ligt lager dan in Epe. Van de negentien vrouwelijke leden oefenden er vijf een beroep uit, waarvan drie als onderwijzeres. Vier vrouwen hadden geen beroep maar woonden wel zelfstandig. Ook in Heerde hadden de meeste leden of hun huisgenoten een universitaire- of hogere beroepsopleiding gevolgd en ook hier kunnen wij de konklusie trekken dat de leden afkomstig waren uit de geboede stand.

Nu wij de godsdienstige gezindten en de beroepssamenstelling bekeken hebben, zullen wij de migratie gegevens onder de loep nemen. Hoelang waren de leden reeds woonachtig in Epe en Heerde? Van de leden die zich na 1900 in de gemeenten vestigden, is het jaar van binnenkomst genoteerd.

Van de achtentwintig ons bekende Eper leden woonden er acht reeds voor 1900 in de gemeente, twaalf vestigden zich hier tussen 1900 en 1910 en acht kwamen na 1910 de gemeente binnen. Het grootste deel der leden kwam na 1900 in Epe wonen en maakte deel uit van de groeiende stroom nieuwkomers. Van de Heerder afdeling woonden elf leden reeds voor 1900 in Heerde, vestigden zeven leden zich tussen 1900 en 1910 in de gemeente en eveneens zeven leden na 1910. Ook hier zien wij dat meer dan de helft na 1900 het gemeentelijke erf betrad, zij het minder dan in Epe. Als wij naar de plaats van herkomst kijken, dan zien wij dat van de leden die na 1900 zich vestigden in de gemeenten, het grootste deel afkomstig was uit het ten westen van de lijn Zwolle-Arnhem liggende deel van ons land. Men zou kunnen zeggen dat de impulsen voor de Bond wat betreft Epe en Heerde vooral afkomstig waren uit het westen en midden van ons land.

De gemiddelde leeftijd der leden lag, uitgaande van het jaar 1915, voor Epe op veertig jaar en voor Heerde op 41 jaar. Zij zetten zich dus op rijpere leeftijd in voor de kiesrechtbeweging. Voor veel vrouwen zal het gezin op deze leeftijd minder tijd en aandacht hebben gekost, waardoor energie vrij kwam voor deze kiesrechtorganisatie.

3.2.3 Relaties der leden met andere maatschappelijke en politieke organisaties

Behalve de Bond voor Vrouwenkiesrecht waren er in Epe en Heerde nog vele andere organisaties actief. In het hoofdstuk over Heerde en Epe rondom 1910 werden verschillende reeds genoemd. De gegevens van de leden betreffende hun andere maatschappelijke activiteiten zijn, zoals

reeds vermeld, verre van volledig en geven daarom slechts een indicatie. Laten wij de genoemde organisaties wat nader bekijken.

Epe.

Het blijkt dat in Epe de organisaties en commissies zich voornamelijk op drie terreinen bewegen:

1. onderwijs en opvoeding
2. maatschappelijke dienstverlening
3. politieke organisatie

Bij het eerste punt kunnen wij noemen: het Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vakantiekolonies (1910), het Comité Nederlandse stadskinderen naar buiten, het Comité behartiging belangen Oostenrijkse kinderen (1920), Commissie toezicht Lager Onderwijs, Commissie toezicht onderwijs Nuttige Handwerken, Naai- en Breischool, Volks- onderwijs (1918), kinderklubs Eper Gemeentewoning (1919), de Bond van Nederlandse Onderwijzers.

Op het terrein van maatschappelijke dienstverlening kunnen genoemd worden: het Rode Kruis (1914), het Steunkomité (1914), het Drankweer- komité, de Gelderse Blindenbond, Het Nansenkomité (1923) dat geld inzamelde voor de hongersnood in het Russische Wolgagebied, en de liefdadigheidsvereniging Dorcas (1919).

Op het gebied van politieke organisatie moeten genoemd worden: de Vrijzinnig-Demokratische Bond (1917) en de Vrijheidsbond (1921).

Na deze opsomming van organisaties, comité's en commissies kan men konkluderen dat de leden van de Bond voor Vrouwenkiesrecht actief waren op vele terreinen gezien het scala van maatschappelijke organisa- ties. Veel belang werd gehecht aan goed onderwijs en een goede gezondheidszorg voor kinderen. Uit de grote vermeldingen van de Vrijzinnig-Demokratische Bond kan opgemaakt worden dat een groot deel der Eper Bondsleden zich politiek gezien links-liberaal opstelde. Veel der genoemde organisaties werden tussen 1910 en 1923 opgericht.

Heerde.

De organisaties en verenigingen in Heerde bewogen zich voor het grootste deel op politiek terrein of hadden raakvlakken hiermee. Wij noemen de liberale kiesvereniging Vooruitgang, de liberale Volkskies- vereniging (1914), de gemeenteraad, de Bond voor Staatspensionering. Vrede door Recht (1914) en de N.A.O.R. (1915). Daarnaast was er op het gebied van onderwijs de Vereniging ter bevordering van Vakonderwijs (1910) en Floralia (1919). Deze vereniging stelde zich ten doel kinderen

te leren omgaan met planten en bloemen. Op het terrein van liefdadigheid bewoog zich het Dameskomité (1910) en op cultureel terrein de Concert- vereniging.

Voor de bestuursleden Bosch en Kienecker waren politiek actief. Eerstgenoemde, gemeenteraadslid van 1905 tot 1911, had zich tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1911 kandidaat gesteld voor de Unieliberalen in het distrikt Kampen, was voorzitter van de Centrale Vrijzinnige Kiesvereniging in het distrikt Oldebroek en bestuurslid van de Gelderse Provinciale Kiezersbond op vrijzinnige grondslag. Daarnaast was hij een geliefd spreker in de omtrek. Het is daarom niet verwonderlijk dat hij weinig tijd over hield voor de Bond voor Vrouwenkiesrecht. Ook de heer Kienecker hield veel lezingen. In 1914 was hij kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen en richtte de liberale Volkskiesverenig- ing op. Hij woonde echter maar kort in Heerde. De Heer Van Laar, eveneens een bestuurslid van de Bond, was van 1909 tot 1941 gemeen- teraadslid. Vanaf 1919 zat hij voor de Liberale Unie in de raad. Bosch en Kienecker waren ook bestuurslid van de Heerder afdeling van de Bond voor Staatspensionering die in Heerde tweehonderd leden telde.

Opvallend was de grote belangstelling voor de vredesbeweging. De in 1914 opgerichte afdeling van de Bond Vrede door Recht, die als doelstel- ling had: „het bevorderen van vrede en het denkbeeld ingang doen vinden dat geschillen tussen beschaafde natiën door scheidsrechterlijke uit- spraak behoren te worden beslecht", besloot in maart 1915 toe te treden tot de N.A.O.R. Stimulerende kracht hierachter was het Bondsld mr. De Lange die als jurist grote belangstelling had voor het volkenrecht.

Hoewel de Concertvereniging niet onder een maatschappelijk- of politie- ke organisatie valt, wordt ze hier toch genoemd omdat een aantal leden blijk gaf van culturele belangstelling. Zo waren de dames Des Amorie van der Hoeven en Versteeg-Des Amorie van der Hoeven, die beiden een kunstzinnige opvoeding hadden genoten, bevriend met de familie Roland Holst die hen nog regelmatig bezocht, terwijl ook de Tachtigers Willem Kloos en Pet Tiedeman geen onbekende gasten voor hen waren. Het echtpaar De Lange-de Lange kende persoonlijk de Haagse schilders Maris, Israël en Toorop, terwijl Jan van Riemsdijk een bekend kleinkun- stenaar was die onder andere werkte in het ensemble van de kabaretier Pisuisse. De Concertvereniging haalde beroemde musici naar Heerde.

Na dit culturele uitstapje het geheel overziend, kunnen wij konkluderen dat het aantal organisaties waarin de leden actief waren niet groot te noemen valt. Achter de meeste vrouwelijke leden staat zelfs geen enkele

organisatie vermeld. Het waren enkele mannelijke leden die op politiek terrein erg actief waren. Hun politieke opstelling kan men gematigd liberaal noemen. De kulturele belangstelling van sommige leden zou kunnen verklaren waarom de Bond enkele bekende auteurs uitnodigde om een lezing te houden in Heerde.

3.2.4. De rol van vrouwen in maatschappelijke en politieke organisaties

Hebben wij in het vorige hoofdstuk gesproken over de relaties die Bondsleden hadden met andere maatschappelijke en politieke organisaties, nu zullen wij kijken naar deelname van vrouwen in het algemeen op deze terreinen en ons daarbij afvragen of de aanwezigheid van de Bond wellicht een stimulerende faktor vormde.

Op bijlage XII en XIII zijn achter deze organisaties de namen genoteerd van vrouwen die hierin een bestuursfunctie vervulden, terwijl ook de namen vermeld werden van vrouwen die een ingezonden brief of advertentie ondertekenden. Het gaat hierbij alleen om activiteiten die zich afspeelden in de kernen Epe en Heerde, omdat hier de meeste organisaties gevestigd waren en toonaangevend genoemd kunnen worden. De bestuurssamenstellingen en -mutaties evenals de advertenties en ingezonden brieven werden gevonden in de Eper Courant, waardoor ook hier geldt, dat door het verschil in verslaggeving een niet volledig beeld van Heerde kan worden opgeroepen.

Epe.

Bezien wij de vermelde organisaties, kommissies en comité's voor Epe dan toont ons dat een breed scala van uiteenlopende organisaties die, evenals in het vorige hoofdstuk werd gekonstateerd, zich bewogen op het terrein van maatschappelijke dienstverlening, onderwijs en politiek. Er werden in de onderzochte periode een achttiental nieuwe organisaties opgericht evenredig verspreid over deze jaren. Bij acht van deze organisaties werden vanaf de oprichting vrouwen in het bestuur opgenomen. Het waren vooral organisaties die betrekking hadden op maatschappelijke dienstverlening en onderwijs. In de besturen van politieke organisaties, die vooral in de jaren 1916-1919 werden gevormd, werden geen vrouwen opgenomen. Dit was wel het geval met de afdeling der Vrijheidsbond die in 1921 werd opgericht, de tijd waarin vrouwen actief kiesrecht kregen en opgeroepen werden actief deel te nemen aan de politiek.

Bekijken wij de bijlage chronologisch, dan blijken tot 1913 nog weinig vrouwen een actieve rol te spelen in de organisaties, met uitzondering van specifiek vrouwelijke zaken zoals het handwerkonderwijs. Het uitbre-

ken van de wereldoorlog deed organisaties ontstaan als het Steunkomité en het Rode Kruis. Hierin waren meerdere vrouwen actief, veelal afkomstig uit de gegoede burgerij zoals de burgemeestersvrouw, vrouwen van artsen en renteniers. De betrokkenheid van vrouwen bij het onderwijs blijkt uit de in 1918 ingezonden brief over een op te richten afdeling van het Volksonderwijs en de opname van vrouwen in dit bestuur. Vanaf 1919 werden vrouwen ook opgenomen in onderwijskommissies. Daarnaast zien wij dat veel jeugdklubs van de Eper Gemeentewoning geleid werden door vrouwen, terwijl zij zich ook actief inzetten voor de opvang van Oostenrijkse kinderen die in Epe en omgeving weer op adem konden komen van de oorlogssituatie in hun land. Waren er nauwelijks vrouwen te vinden in politieke organisaties, de advertenties ter ondersteuning van plaatselijke kandidaten in 1919 en 1922 laten wel degelijk de betrokkenheid van vrouwen zien.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat tot de eerste wereldoorlog een enkele vrouw actief betrokken was bij de plaatselijke organisaties, dat de wereldoorlog specifieke organisaties in het leven riep waarin vooral vrouwen uit de gegoede burgerij zitting hadden, en dat na 1918 het aantal betrokken vrouwen aanzienlijk groter werd. Er verschenen nieuwe namen van waarschijnlijk jongere vrouwen in de organisaties.

Opvallend groot is het aantal Bondsleden dat een actieve rol speelde in plaatselijke organisaties. Daarbij zijn het vooral bestuursleden der Bond die hun deuntje meebiezen. Ontplooiden zij hun activiteiten mede door hun bestuurservaring in de Bond en fungeerde deze als oefenschool of weerspiegelde het de actieve instelling der leden? Voor beide opvattingen valt iets te zeggen. In ieder geval kan men vaststellen dat de Bond in Epe een platform geweest moet zijn voor actieve vrouwen en daarom een uitstralingseffekt moet hebben gehad.

Heerde.

Het aantal Heerder organisaties op bijlage XIII is aanzienlijk kleiner dan dat van Epe. Wij hebben al aangegeven dat dit voor een deel te wijten valt aan de beknopte berichtgeving in de Eper Courant. Daarnaast telde Heerde minder inwoners dan Epe. Toch werden in Heerde in de periode 1910-1923 niet minder dan vijftien nieuwe maatschappelijke en politieke organisaties en comité's opgericht. Hadden deze tot 1914 een maatschappelijk karakter, na 1914 valt het aksent op politieke organisaties en vakverenigingen. In de oorlogsperiode werden een tweetal vredesorganisaties opgericht.

Met uitzondering van de afdeling van de N.A.O.R., Floralia, het Dameskomité en de Bond tot bestrijding der duurte, werden geen vrouwen in

besturen van nieuw-opgerichte of bestaande organisaties opgenomen. Van de weinige vrouwen die wel een bestuursfunctie hadden, waren er drie lid van de Bond waarin twee van hen een bestuursfunctie hadden vervuld. Klaarblijkelijk ambiëerden weinig Heerder vrouwen een actieve rol in plaatselijke maatschappelijke en politieke organisaties. Daarbij zal zeker de aard der organisaties een rol hebben gespeeld. Politieke- en vakorganisaties waren immers niet zozeer het terrein der vrouw. Toch wijst ook de moeite die de Bond had om haar vakatures te vullen op de terughoudendheid van vrouwen. De Bond heeft in Heerde schijnbaar geen zichtbare stimulans op vrouwen gehad.

Vergelijken wij de plaatsen Heerde en Epe met elkaar, dan blijkt dat in beide dorpen tussen 1910 en 1923 veel nieuwe organisaties werden opgericht. Hierin werden evenals in de reeds bestaande organisaties in Epe vooral na 1918 veel vrouwen in besturen opgenomen. Dit was niet het geval in Heerde, waar op enkele uitzonderingen na vrouwen geen bestuursfuncties bekleedden. In Epe valt het hoge aantal Bondsleden op onder de actieve vrouwen, voor Heerde valt dat niet te konstaten. Men zou kunnen stellen dat de mate van aktiviteit die beide Bondsafdelingen te zien gaven zich weerspiegelde in het aantal vrouwen dat actief was op maatschappelijk en politiek terrein.

3.3 Het vrouwenkiesrecht tijdens de verkiezingen van 1918, 1919, 1922 en 1923

Toen in mei 1919 vrouwen actief kiesrecht kregen, viel tevens het doek voor de Bond voor Vrouwenkiesrecht in Epe en Heerde. De Eper afdeling gaf dat, zoals wij zagen, officieel te kennen, van de Heerder afdeling werd sindsdien niets meer vernomen. De vrouwen moesten echter nog enkele jaren geduld hebben voor zij hun stem voor het eerst konden uitbrengen. Pas in 1922 zouden er Tweede Kamerverkiezingen gehouden worden en in 1923 zou gestemd worden voor de Provinciale Staten en de Gemeenteraad.

Welke aandacht besteedde men in Epe en Heerde aan het feit dat vrouwen voor het eerst naar de stembus gingen? Is te achterhalen hoe de animo onder de Heerder en Eper vrouwen was voor deze verkiezingen en speelden vrouwen ook een actieve rol bij de gemeenteraadsverkiezingen? Op deze vragen willen wij proberen een antwoord te geven. Maar eerst zullen wij stilstaan bij de verkiezingen van 1918 en 1919 toen vrouwen alleen nog maar het passief kiesrecht bezaten.

3.3.1. De verkiezingen van 1918 en 1919

Toen in het voorjaar van 1918 de Tweede Kamerverkiezingen in zicht kwamen, begon in Epe en Heerde de verkiezingskampagne op gang te

komen en kwamen hier vooral liberale en socialistische sprekers zoals de heer Marchant van de Vrijzinnig-Demokratische Bond (V.D.B.) en de heer Kleerkoper van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.). Op enkele van deze bijeenkomsten kwam het vrouwenkiesrecht ter sprake en waren er vrouwelijke sprekers. Zo sprak op een verkiezingsbijeenkomst van de V.D.B. in Epe behalve de heer Marchant ook mevrouw Mansfeldt, kandidaat voor de Tweede Kamer. Zij riep de vele aanwezige vrouwen op lid te worden van de partij. Voor de S. D. A. P. sprak in Epe mejuffrouw Lena Mol, die eveneens kandidaat was gesteld voor de Tweede Kamer. Naast haar oproep aan vrouwen lid te worden van de partij, besteedde zij aandacht aan de dagelijkse zorgen van de arbeidersvrouw. Haar beide medesprekers hielden de vierhonderd aanwezigen voor dat de strijd voor het algemeen vrouwenkiesrecht een ereschuld van de man aan de vrouw was. Of er vrouwen op deze vergadering aanwezig waren werd niet speciaal vermeld.

De berichtgeving over politieke bijeenkomsten in Heerde was zeer summier, zodat hierover weinig te melden valt. In de Tweede Kamer werd als enige vrouw het S.D.A.P. lid Suze Groeneweg gekozen.

In het voorjaar van 1919 vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats waarbij vrouwen passief kiesrecht hadden. Tijdens de campagne in Epe voerde slechts één vrouw het woord op een politieke bijeenkomst: mevrouw Van Riel-Smeenge. Zij was geen onbekende voor de leden van de Bond voor Vrouwenkiesrecht, die haar enkele maanden ervoor hadden gehoord op een lezing van de Bond in Epe. Nu sprak zij op een avond van de in Epe pas opgerichte afdeling van de Liberale Unie over „De vrouw in de politiek”. En die vrouw was in Epe wellicht op komst. Hier stond als nummer vier op de lijst van de V.D.B. mevrouw Menalda van Schouwenburg-van Gilze, lid van de Bond van Vrouwenkiesrecht. In de Eper Courant werd een speciale advertentie aan haar kandidatuur gewijd die ondertekend was door elf vrouwen en zeven mannen waarvan de meesten lid waren van de Bond voor Vrouwenkiesrecht. In deze advertentie werden mannen aangespoord op een vrouw te stemmen en vrouwen werden aangeraden echtgenoot, vader of broer tot dit stemgedrag te bewegen. Niet alleen uit solidariteit moest men op een vrouw stemmen, maar ook vanwege haar speciale kwaliteiten die ze in haar functie van huisvrouw en moeder ten toon spreidde. In de gemeenteraad zou de gestelde kandidaat vooral de belangen behartigen van vrouwen en kinderen, met name op het terrein van voeding, huisvesting, gezondheidszorg en onderwijs, aldus de advertentie.

Menalda van Schouwenburg-van Gilze behaalde 35 van de 250 op de V.D.B. uitgebrachte stemmen. Het was niet voldoende om in de raad te komen. De V.D.B. behaalde twee raadszetels die door de eerste twee

kandidaten van de lijst met respectievelijk 54 en 43 stemmen werden bezet. Dat de kandidaat 14% van de op deze lijst uitgebrachte stemmen kreeg was wellicht te danken aan de leden en sympathisanten van de Bond voor Vrouwenkiesrecht.

In Heerde waren geen vrouwelijke kandidaten en zijn ook nu weer weinig gegevens bekend van politieke bijeenkomsten. De S.D.A.P. ging hier zelfs aan het passief vrouwenkiesrecht voorbij door op een vergadering te spreken over de noodzaak meer mannen in de raad te krijgen. Toch was het deze partij die landelijk gezien de meeste vrouwelijke raadsleden leverde, namelijk 51 van de in totaal 85.

3.3.2 De verkiezingen van 1922

Toen in 1922 vrouwen voor het eerst naar de stembus gingen, deden alle partijen hun best zoveel mogelijk vrouwenstemmen voor zich te winnen. De christelijke partijen, hoewel geen voorstander van vrouwenkiesrecht, wezen vrouwen nu op de morele plicht hun stem uit te brengen, daarbij waarschuwend dat de liberale en socialistische vrouwen ongetwijfeld tot de laatste vrouw aan de stemming deel zouden nemen. Christenvrouwen zouden een tegenwicht moeten vormen. In liberale en socialistische kring waren het vooral de onderwerpen ontwapening, bezuiniging en moederschapszorg die onder de aandacht van vrouwen werden gebracht.

De Tweede Kamerverkiezingen wierpen al vroeg hun schaduw vooruit. Reeds in het najaar van 1921 werden in Epe de eerste politieke vergaderingen belegd, die aan deze verkiezingen gewijd waren. Het waren vooral de bijeenkomsten van de Vrijheidsbond en de V.D.B. die aandacht besteedden aan het feit dat vrouwen voor het eerst naar de stembus gingen. Bij beide partijen voerde een vrouwelijke spreker het woord. Zij moedigde de aanwezige vrouwen aan actief te worden in de politiek, daarbij een speciale vrouwenpartij als de Algemene Nederlandse Vrouwenorganisatie afwijzend. Werd bij de Vrijheidsbond een deel der avond besteed aan het vrouwenkiesrecht, de V.D.B. wijdde de gehele avond hieraan. Op de bijeenkomsten van de C.H.U. en de S.D.A.P. was geen speciale aandacht voor de vrouw en de stembus.

J. P. den Breems-in 't Veld.
wordt vervolgd.

„Een school om lief te hebben” De geschiedenis van de Tongerse school (3)

MEESTER WESSELDIJK

Meester Wesseldijk was zijn tijd ver vooruit, dat leest men nog al eens wanneer er over hem en de school wordt geschreven. Hoe kunnen wij dat beoordelen? Voor een deel uit zijn eigen rapporten en uit verslagen van inspecteurs. Daarnaast uit verhalen van tijdgenoten zoals professor Willem van der Vlugt (getrouwd met Anna, dochter van L.W.E.), die bij het overlijden van Wesseldijk een vijf bladzijden vullende schets gaf in het weekblad „School en Leven”, dat onder redactie stond van Jan Ligthart en R. Casimir.

Zijn omgang met de kinderen was plezierig en het ging hem erom jonge mensen af te leveren, die vooral praktisch zouden zijn uitgerust voor hun verdere leven. Hij boeide bij de geschiedenislessen door er gebeurtenissen uit die tijd doorheen te weven en de aardrijkskundelessen kwamen tot leven door de reizen die hij met de kinderen maakte op de kaart. Over de aanschaf van een wereldkaart merkte hij op: „’t Liefst zou ik ze hebben in twee halfronden verdeeld en niet volgens de zoogenaamde

projectie van Mercator, omdat de kinderen zich daaruit zoo moeilijk de rondheid der aarde kunnen voorstellen". Niet de lesstof erin stampen, maar ervoor zorgen dat het begrepen werd. Wanneer bij een lees oefening moeilijke woorden voorkwamen, dan vroeg hij de kinderen er een woord in het dialect voor in de plaats te zetten, om zeker te zijn dat ze het begrepen. Maar het hoogst aangeschreven stond het hoofd rekenen, met vooral sommen uit de praktijk van het boerenbedrijf of van de markt. Hij leerde de kinderen de kneepjes waardoor ze een snelheid konden ontwikkelen waartegen menig volwassene het moest afleggen.

Er deed vroeger een verhaal de ronde van een meisje dat boodschappen deed in het dorp. Bij het afrekenen was ze het niet eens met het bedrag dat de man in de winkel haar terug wilde geven. Beide bleven op hun stuk staan. Op het geluid van de woordenwisseling kwam de „juffrouw" vanuit haar achterkamer om de hoek kijken en begreep snel wat er aan de hand was. Ze zei dan ook: „Schei mår uut Piet, 't zal wèl niet zo weèn. Iej kunt toch wèl zien dat 't d'r iene van Tonger'n is!"

Margot van der Vlucht, dochter van professor Van der Vlucht, vertelt over het rekenen: „De kinderen van Tongeren vond ik erg knap vooral in rekenen, en de groten ook in aardrijkskunde. Op 2 augustus, de verjaardag van Tante Anna, was er schoolfeest, een soort examen. Er waren twee hoogleraren in de familie, Oom Nicolaas en Pa (Opa R. (professor L. W. E. Rauwenhoff – stierf in 1889) en iedereen had plezier als de kinderen het eerst het antwoord wisten bij het uit het hoofd rekenen . . . Een aardige bijzonderheid van het examen was, dat meester Wesseldijk de kinderen zelf hun schriftelijke werk liet corrigeren als het voorgelezen werd en zij zelf zeiden hoeveel fouten zij gemaakt hadden. Het vertrouwen dat meester Wesseldijk hierdoor in zijn leerlingen stelde is nooit beschaamd".

Wordt hij geschetst als zijn tijd ver vooruit zijnde, dan wil dat niet zeggen dat hij warm liep voor elke vernieuwing in het onderwijs. Een groot deel van zijn jaarverslag over 1882 wijdt hij aan veranderingen die in voorgaande jaren plaats vonden: „Van meer gewicht echter zijn de veranderingen, die op vele scholen in 't rekenen gebracht zijn. Bestond dit vroeger bijna geheel uit cijferen, thans geen spoor daar meer van, het machinale is geheel verdreven. Eerst worden nu de getallen van 1-10, dan van 1-20 of 1-100 behandeld enzovoort, terwijl alles aanschouwelijk moet onderwezen worden, en alle vraagstukjes, hoe eenvoudig ook, beredeneerd op de lei moeten worden opgelost, ja zelfs wel op papier. De tafel van vermenigvuldigen van buiten laten leeren, dat mag volgens sommigen niet meer . . . En wat is nu het gevolg hiervan? Dat het geene zeldzaamheid is, op sommige scholen kinderen van 12 jaar aan te treffen, die een vraagstuk over procent- of tijdrekening van betaling, mits daar gemakkelijke getallen in voorkomen, heel netjes beredeneerd zullen oplossen, maar geene matige optelling of vermenigvuldiging vlug en nauwkeurig kunnen uitwerken. Ik heb dan ook niet kunnen besluiten met die nieuwere richting in 't rekenonderwijs geheel mede te gaan".

In het verslag van de toestand der Provincie Gelderland in 1892 wordt de Tongerse school speciaal vermeld en het wordt weergegeven in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 29 juli 1893 en het Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde, Wijhe, Olst en omstreken van 5 augustus 1893: „Daar bestaat schoolplicht, dáár gaan de leerlingen trouw naar school tot hun 15de jaar. Maar daar zijn ook de vorderingen der leerlingen zoo uitstekend, dat de schoolopziener in het arrondissement Apeldoorn, die den districtsschoolopziener vergezelde, hem verklaarde de leerlingen op geen enkele school in zijn arrondissement, openbare of bijzondere, zoo ontwikkeld te hebben aangetroffen".

Tot nu toe is alleen de dagschool ter sprake geweest. Volgens het Reglement moest ook een avondschool worden gehouden, bedoeld als herhalingschool voor ouderen. Hier kwamen jongelui die de school al

hadden verlaten, verder „meiden” en „knechts”, maar ook kinderen die nog op de dagschool zaten. Over het algemeen werd de avondschool trouw bezocht, op maandag en donderdag door jongens, op dinsdag en vrijdag door meisjes van zes tot acht uur 's avonds. Na 1885 werd aan de jongens en meisjes tesamen les gegeven op dinsdag, woensdag en donderdag. „Het samengaan van jongens en meisjes heeft tot nu toe volstrekt geene zwarigheden opgeleverd, en de opkomst laat over 't geheel ook weinig te wenschen over”. Op den duur ontwikkelde de avondschool zich zo dat naast rekenen, lezen, taal en natuurkunde ook aandacht werd besteed aan „zaken die nog al eens in 't dagelijksche leven voorkomen”, zoals gezondheidsleer, het schrijven van brieven en briefkaarten, adressen, rekeningen of schuldbekentenissen.

Ook het godsdienstonderwijs was aan meester Wesseldijk toevertrouwd, in de tijd voordat dominee Worst hiervoor naar Tongeren kwam. In Epe had vanaf de zestiger jaren het modernisme vaste voet gekregen. Le Chevalier's zoon, professor L. W. E. Rauwenhoff, was in Leiden één van de voormannen van de nieuwe leer. De jonge Wesseldijk zou er geen moeite mee hebben, zoals bleek uit een rapportage in inspekteur Kroon: „Ik heb mij overtuigd dat Wesseldijk warsch is van al wat naar orthodoxie zweemt zonder aanhanger te zijn van hetgeen men de moderne leer noemt. Hij is een eenvoudig Christen zonder arglistigheid”.

Tenslotte het zangkoortje, waarmee de meester op zondagmiddag repeteerde en waarover wij beter professor Van der Vlucht aan het woord kunnen laten: „Een man als Wesseldijk, die met het hart de harten van zijn kleine volk regeerde, kon moeilijk vrede hebben met het denkbeeld, dat hij zijn leerlingen bij het eindexamen vaarwel zou moeten zeggen voor altijd. Gelukkig kwam hem daarbij eene bijzondere gave wel te stade. Hij was muzikaal aangelegd, zijn gehoor was fijn, zijn zang voortreffelijk. Wat lag meer voor de hand, dan dat hij onder de vertrekkenden de beste stemmen uitkoos, om thans dezen, tot een zangkoortje vereenigd, geregeld om zich heen te hebben? Tot 1889 heeft dat zangkoortje bestaan; het had zich versterkt door de opneming van drie voortreffelijke krachten uit het dorp, en oefende zich om den anderen Zondag in de namiddag-uren. Onder mijn mooiste herinneringen aan onzen ontslapen vriend behoort de heugenis van de zomeravond, wanneer de zangclub, ééns per jaar, in het schoolvertrek concert gaf voor de huisgenoten der leden en eenige andere gasten”.

Te goed om waar te zijn? Hij was zeker geen heilige. Zijn doorgaans vriendelijke toon tegen de kinderen kon ook bars klinken en bij uitzondering deelde hij een tik uit. Met bosbaas De Zoete lag hij wel eens overhoop en tegenover de familie van het landgoed nam hij bepaald geen onderdanige houding aan. Hoewel hij de eerste jaren op Tongeren nog wel eens solliciteerde naar een andere onderwijzersfunctie (met toestem-

ming van Le Chevalier), leek het eerder dat hij wilde testen of hij nog meekon in zo'n competitie dan dat hij echt behoefte had aan verandering. Assistentie bij het onderwijs kon hij moeilijk verdragen. Er is wel eens een kwekeling geweest, maar permanent hulp in de perioden dat het leerlingenaantal hoog was, werd nooit door hem gevraagd. Omdat hij niet sterk was en daardoor nog al eens ziek, zou dat niet overdreven zijn geweest. Toen hij begin 1905, na lange tijd ziek te zijn geweest weer aan de slag ging had het schoolbestuur besloten dat zijn taak moest worden verlicht; op 11 maart kwam mejuffrouw Mentink op school. In zijn verslag van 1907 geeft Wesseldijk toe dat haar komst het onderwijs ten goede komt en de kinderen meer vorderingen maken.

Er kan zonder overdrijven worden gezegd dat hij zijn hele leven heeft gewijd aan de scholing van de jeugd van Tongeren en omgeving. Praktisch en eenvoudig, op een manier die aansloeg bij de kinderen en hun ouders. Meester Wesseldijk heeft geen afscheid van de school kunnen nemen. Op 2 augustus 1908 werd zijn 40-jarig jubileum gevierd, maar voor hij met pensioen zou gaan en zich terugtrekken in Borculo, waar hij een huis had gekocht, overleed hij op 15 december.

J. C. Kreffer.

Mededelingen van het bestuur

Mededelingenblad

De naam Mededelingenblad Ampt Epe willen wij in de toekomst veranderen in „Ampt Epe”. Mededelingenblad dekt niet de inhoud van ons blad. Het zijn artikelen over allerlei onderwerpen en slechts af en toe een mededeling van het bestuur. Als de oude omslagen op zijn, kunt u uw vertrouwde blad verwachten zonder de titel „Mededelingen blad”. Verder is de opmaak hetzelfde.

Vaassen 1100 jaar

In maart/april 1991 willen wij een Vaassen-nummer van ons blad laten verschijnen. Wij doen een dringend beroep op diegenen die menen een bijdrage te kunnen leveren. Voorin het blad vindt u het adres van de redactie.

Najaarsbijeenkomst 1990

Datum 24 oktober 1990. Tijd 20.00 uur. Plaats: Suite van de Eper Gemeentewoning. Spreker: de heer H. Ummels, welbekend historicus uit de naaste omgeving Apeldoorn.

Woordenboek Eper dialect

Er zijn nog steeds woordenboeken van het Eper dialect te koop. De verkoopadressen zijn die van de bestuursleden W. Terwel, W. van Putten en D. te Riele.

De aanschaf van de ambtsketen voor de burgemeester van Epe

Verslag van een onderzoek dat veel minder vermeldingen in, en informatie uit archiefstukken opleverde dan men had mogen verwachten.

Met ingang van 1 januari 1853 werden, als uitvloeisel van de Gemeentewet van 1851, alle burgemeesters door de bekende minister van binnenlandse zaken Thorbecke verplicht om bij bijzondere gelegenheden een onderscheidend teken te dragen. 1) Het moet een zilveren penning zijn van 40 mm diameter, met aan de ene zijde het rijkswapen en aan de andere zijde het gemeentewapen of de naam van de gemeente. De penning moet worden gedragen op de borst aan een oranje lint of aan een zilveren ketting.

De gelegenheden dat het onderscheidend teken moet worden gedragen zijn: als de burgemeester de raad voorziet, bij brand, bij oproer, als hij op grond van één of andere wet persoonlijk in het openbaar bevelen geeft en als hij bij plechtige gelegenheden de gemeente vertegenwoordigt. 2) Er zijn ook burgemeesters die een extra keten thuis hebben voor noodgevallen zoals brand. 3) Bij afwezigheid van de burgemeester draagt zijn vervanger de keten. 4)

Burgemeester Sweerts de Landas – 1889-1926. Olieverfportret in het gemeentehuis. Hij draagt het ambtskostuum en de ambtsketen. De penning hangt met het rijkswapen naar voren.

Wie de ambtsketen en -penning zou betalen: de burgemeester zelf of de gemeente, werd opengelaten, hoewel minister Thorbecke er zelf de voorkeur aan gaf dan de gemeente betaalde. In geval van waarneming van de burgemeester door een wethouder zou er dan geen probleem kunnen ontstaan. 5) Ook Gedeputeerde Staten van Gelderland waren die mening toegedaan. 6) De provinciale bladen waarin dit staat zijn niet in Epe, maar gelukkig wel in Heerde bewaard gebleven. Gedeputeerde Staten vonden ook: „dat de kosten, die wellicht menigen karig bezoldigden burgemeester konden drukken, (voor de gemeente) niet te hoog zouden wezen, waar (=aangezien) zij slechts eenmaal door de gemeente-kas te dragen zijn”.

Verder wijzen Gedeputeerde Staten er nog op dat naar keuze een oranje lint of ketting kan worden gekocht en niet beide verplicht zijn.

In het archief van Epe is slechts vier keer iets terug te vinden omtrent de aanschaf van de ambtsketen, terwijl er meer had mogen worden verwacht.

De eerste keer is:

Op 17 december 1852 schreef de burgemeester aan Gedeputeerde Staten 7), naar aanleiding van hun besluit van 8 december 1852, 8) waarbij zij bemiddeling aanbieden aan alle gemeenten van Gelderland om bij de Rijks Munt de penningen aan te schaffen: „dat ik gaarne deze gunstige gelegenheid accepteer en de penning . . . verlang). 9) De burgemeester reageerde dus direkt, zonder B. en W. of de raad te raadplegen en zonder zich af te vragen wie het één en ander zou betalen. Het bedrag waarom het ging was ook niet zo verschrikkelijk groot: f 10,- voor de penning en eventueel f 15,- voor de ketting, maar over de ketting repte de burgemeester met geen woord.

Vervolgens werd het vijf weken stil tot op 20 januari 1853, toen in de gemeenteraad ineens wel enkele besluiten betreffende het door de burgemeester te dragen onderscheidingsteken werden voorgelezen. Daarop werd besloten om voor rekening van de gemeente de voorgeschreven zilveren penning en zilveren ketting aan te schaffen. 9) Vervolgens mag men verwachten dat er hieromtrent in één van de volgende dagen een brief uitgaat naar hetzij Gedeputeerde Staten, hetzij naar eventuele leveranciers voor een bestelling, maar niets daarvan. Ook is het een raadsel of het hier nu gaat om een penning en keten voor rekening van de gemeente los van de penning die de burgemeester al eerder had besteld, of dat het hier gaat om een vaststelling dat de gemeente de reeds bestelde penning voor zijn rekening neemt. In Hattem werden wel twee penningen besteld. Één voor rekening van de burgemeester en één voor rekening van de gemeente. De gemeente

Hattem bestelde daarnaast dan ook nog een zilveren ketting. 10) De burgemeester daar zal zijn eigen exemplaar dus aan een oranje lint hebben gedragen.

De jonge Eper burgemeester Weerts was trouwens in de januari-maand van 1853 veel te druk met belangrijker zaken dan de ambtsketen. Hij was druk doende zijn huwelijk en huwelijksreis te regelen. Op 3 februari 1853 zou hij trouwen en die hele maand afwezig zijn. De huwelijksreis zou naar België en Frankrijk gaan. 11) Daarnaast had hij in de raadsvergaderingen te maken met een niet al te gemakkelijke heer met veel bestuurservaring, namelijk zijn voorganger, ex-burgemeester Van der Feltz, die raadslid was gebleven. 12) Tetterode Ravestein stelt dat Van der Feltz mogelijk

Burgemeester Van Walsum – 1926-1938. Olieverfportret in het gemeentehuis. Hij draagt de ambtsketen. De penning hangt met het gemeentewapen naar voren.

gefrustreerd was, wat geen slechte conclusie kan zijn, want het is zelfs nog sterker dan Tetterode beschrijft: niet alleen de raadsleden zouden uit de dagbladen hebben kunnen vernemen dat de burgemeester op verzoek ontslag had gekregen, maar hij beweert zelfs dat hij zelf het nieuws in de krant had moeten lezen. 13)

Overigens dateerde het ontslagbesluit van 21 januari 1852 en was het officiële stuk op 30 januari 1852 op het gemeentehuis gearriveerd, zodat op het moment van de bewuste raadsvergadering het nieuws ook langs de normale kanalen bekend was geworden. 14) De frustratie kan nog groter zijn geweest, als mogelijk Van der Feltz helemaal geen ontslag heeft gevraagd. Dit is niet ondenkbaar, want in de uitgaande brieven van oktober 1851 tot januari 1852 is geen brief van die strekking gevonden, maar de burgemeester kan natuurlijk die brief daar opzettelijk buiten hebben gelaten, omdat hij dat een privézaak vond. Dat de burgemeester ongevraagd ontslag kreeg is niet denkbeeldig: de Gemeentewet van 1851 stelt dat de burgemeester niet tegelijk notaris mag zijn en dat was Van der Feltz wel en dat bleef hij ook. Anderzijds kon volgens de Notariswet van 1842 een notaris ook al niet tegelijk burgemeester zijn, tenzij hij om zeer bijzondere redenen van de Koning dispensatie had gehad. 15) De districtscommissaris had destijds hierover in 1843 de gemeenteraad geraadpleegd en die was toen van oordeel geweest dat hij graag Van der Feltz als notaris zowel als burgemeester behield. 16) Toen heeft Van der Feltz wel dispensatie gekregen, niet alleen voor het burgemeesterschap maar ook voor de post van Dijkgraaf van Veluwe in combinatie met het notarisschap. 17)

Terug nu naar de ambtsketen.

Terwijl burgemeester Weerts in februari 1853 van zijn huwelijksreis genoot, stuurden Gedeputeerde Staten een penning (zonder ketting) naar Epe, met het verzoek om het verschuldigde bedrag, zijnde tien gulden, binnen tien dagen te betalen. 18) Op 4 februari is de ontvangst en op 11 februari wordt het geld door B. en W. opgestuurd met het verzoek een kwitantie te sturen. 19) Daarmee is alles wat ik over de aanschaf kon vinden uitgeput. De tien gulden zijn niet in de gemeenterekening terug te vinden. Ook is er geen kwitantie te vinden. Evenmin vind ik iets over de betaling van de ketting, waartoe toch wel door de raad was besloten zoals wij hebben gezien. Of zouden de leden van de raad of de wethouders de penning en ketting toch uit eigen zak hebben betaald en die aan Weerts als huwelijkscadeau hebben gegeven? Of zou burgemeester Weerts hem ondanks het raadsbesluit toch uiteindelijk voor eigen rekening hebben genomen? Feit is dat de huidige ambtsketen nog steeds dezelfde is en daarmee op zich al een stuk historie. De ketting moet f 15,- hebben gekost, want hij is één van de standaardtypen die Jan van der Wall uit

De ambtsketen van de burgemeester van Epe. Van de penning is de zijde met het rijkswapen zichtbaar.

De ambtsketen van de burgemeester van Epe. De penning aan de zijde van het gemeentewapen.

Arnhem voor dat bedrag te koop aanbood en waarvan Hattem en Heerde er ook een kochten. 20) In Hattem is deze overigens niet meer in gebruik omdat in 1955 een nieuwe ambtsketen is gekocht. 21) In Heerde is de oude in 1975 gestolen en door een nieuwe vervangen. 22)

20 december 1989, G. Kouwenhoven,
streekarchivaris op de Noord-Veluwe.

Foto's: A. J. A. Logtenberg.

NOTEN

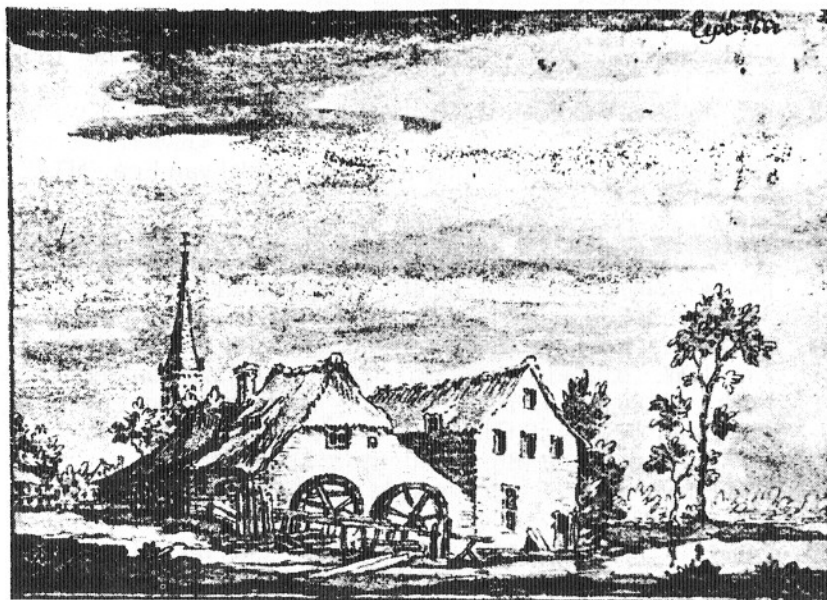
1. Gemeentewet artikel 83; KB 16 november 1852, Stb 201; Prof. Mr. P. J. Oud, Handboek voor het Nederlands Gemeenterecht (Zwolle 1956) deel 1, blz. 469 e.v.
2. KB 16 november 1852, Stb 201, artikel 2.
3. Drs. B. ter Molen-den Outer, Ambtsketens van burgemeesters in Nederland, 's-Gravenhage, 1979, blz. 40, KB 16 november 1852, Stb 201, artikel 3.
5. Ter Molen-den Outer, blz. 42.
6. Provinciaal Blad Gelderland, 1852, nr. 113.
7. Negentiende en begin twintigste eeuws archief van Epe, (NTAE), inv. nr. 260, uitgaande brieven 1852 nr. 489.
8. Provinciaal Blad Gelderland, 1852, nr. 117.
9. NTAE inv. nr. 2, notulen van de raad, blz. 204, punt 4.
10. Nieuw Archief Hattem, inv. nr. 461, uitgaande brieven 14 december 1852, nr. 1093.
11. NTAE inv. nr. 260, uitgaande brieven 1853, nrs. 66, 67 en 78.
12. Drs. J. W. Tetterode Ravestein, Het bestuur in de Gemeente Epe tussen 1818 en 1865, afl. 5 in: Mededelingenblad Ampt Epe nr. 85, blz. 10 en 11; en NTAE inv. nr. 2 notulen raad.
13. NTAE inv. nr. 2 blz. 166, 2 februari 1852, punt 4.
14. NTAE inv. nr. 88, ingekomen stukken 1852, nr. 31.
15. Stb. 20, artikel 8.
16. NTAE inv. nr. 2, notulen raad 2 augustus 1843, blz. 18.
17. NTAE inv. nr. 80, ingekomen stukken 1844, nr. 50.
18. NTAE inv. nr. 89, ingekomen stukken 1853, nr. 127.
19. NTAE inv. nr. 260, uitgaande brieven 1853, nr. 100.
20. Ter Molen-den Outer, blz. 24, 43 en 140 en Oud Archief Heerde inv. nr. 574, rekening en bijlagen 1852.
21. Raadsbesluit d.d. 8 oktober 1954, de eerste keer gedragen op Koninginnedag 1955.
22. Semi statisch archief Heerde, dossiernr. 3238.

Een tekening „Eepe 1662”

In de uitgave van de „Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken” ter gelegenheid van de tentoonstelling in het Gemeentemuseum te Arnhem, vorig jaar: „De Sprengen en Beken op de Veluwe. Een Geschiedenis”, komt op bladzijde 21 een tekening voor: „Watermolen bij Epe, 1662”. Gewassen tekening van J. Stellingwerf (kollektie Gemeentemuseum Arnhem).

Ik heb hierop gereageerd met het insturen van een fotokopie van een artikeltje over deze tekening dat is gepubliceerd in „Mededelingenblad van Ampt Epe” nr. 39, oktober 1976 (met een korrektie in nr. 40), dat hier volgt:

Een tekening „Eepe 1662”

Bovenstaand potlood tekening, 140 x 200 mm., „Eepe 1662”, getekend door J. St. (Stellingwerf?) is in het bezit van het Gelders Museum te Arnhem.

Het is, voor zover bekend, de oudste tekening van Epe. Het stelt voor een dubbele watermolen met onderslagraden en op de achtergrond de

kerktoren. Op de voorgrond stroomt de beek, die de waterraden aandrijft. Al jaren intrigeert deze tekening mij. Is dit Epe? Kan deze situatie juist zijn? Ik meende van niet.

1. Een watermolen met een onderslagrad kan alleen op snelstromend water gelegd worden, beken met veel verval of riviertjes. Op de Oost Veluwe kwam alleen de Grift daarvoor in aanmerking. Alle andere watermolens op de Oost Veluwe hadden een bovenslagrad.
2. Wanneer de situatie juist is weergegeven, moet deze molen op de Dorpsbeek gelegen hebben. Maar deze beek heeft nooit voldoende water gehad, ook niet voor de sprengen begin van deze eeuw dichtgemaakt zijn, om zelfs een molen met een bovenslagrad te laten draaien.
3. In geen enkel document wordt, voor zover nu bekend, over een watermolen in het dorp gesproken.
4. De toren, die achter de molen getekend is, kan niet van Epe zijn. De Eper toren heeft nooit 4 hoektorentjes gehad.

Daar er duidelijk op de tekening „Eepe” staat, hebben wij een onderzoek naar de situatie in Epe (Westfalen, Duitsland) ingesteld. Dit Epe ligt aan de Dinkel), een vrij snelstromend riviertje, dat vlak langs het dorp stroomt. Het blijkt, dat aan de zuidzijde van dit Epe, op de Dinkel een watermolen met onderslagrad gelegen heeft. Het molenhuis is, zij het vernieuwd, nog aanwezig en ook de (dichtgemetselde) gaten in de muur, waardoor de aandrijf-as naar binnen ging, is te vinden. Ook de toren van Epe (Westfalen), althans de tegenwoordige, lijkt op die van de tekening. Dit zou dus de oplossing kunnen zijn.

Maar het water van de Dinkel stroomt van rechts naar links en op de tekening van links naar rechts. Deze oplossing is dus ook niet te aanvaarden.

Enige tijd geleden liet W. Terwel (Vaassen) mij onderstaande foto zien.

Een foto van een tekening van een watermolen met onderslagraden. Bij nadere beschouwing blijkt deze tekening precies dezelfde te zijn, als die van „Eepe 1662”. Alleen de toren ontbreekt en in plaats van „Eepe 1662” staat er nu onder „De papiermoolen te Apeldoorn”. Of deze tekening, ook van J. St. is, danwel een copie van „Eepe 1662” met een variatie, is niet duidelijk vast te stellen.

Wel komen wij tot de conclusie, dat wij aan de tekening „Eepe 1662” geen historische waarde kunnen toekennen, wat betreft de molen, de plaats in Epe en de kerktoeren. Als tekening uit 1662 behoudt hij natuurlijk zijn waarde, maar niet voor de historie van Epe.

G. S. van Lohuizen.

Dit artikelje is overgenomen door de „Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken” – „De Wijerd”, 10e jaargang nr. 4, bladzijde 9, 10 en 11.

In „De Wijerd” 11e jaargang nr. 1, bladzijde 32 en 33 reageert de heer drs. Cornelissen de Beer hierop als volgt:

„Jacobus Stellingwerf en zijn tekeningen”

„Omtrent het in „De Wijerd” (10.4.pag.10) afgedrukte stukje „Eepe 1662” kan ik de volgende toelichting geven.

1. De afgebeelde kerktoeren is onmiskenbaar die van de Oude Kerk in Heerde. Geen van alle andere Veluwse torens bezat of bezit pinakels (Drs. Z. Kloks, Langs de Oude Veluwse Kerken, Baarn 1978, blz. 111 en 127).
2. De watermolen kan echter niet in het centrum van Heerde gelegen hebben, want er liep daar geen dorpsbeek. Gelet op de stroomrichting van het beekwater (west-oost) moeten wij dus naar het zuiden.
3. In de grensstrook met Epe – circa 2 kilometer van de kerk – komt in aanmerking de waarschijnlijk kort vóór 1662 gebouwde voorloper van de korenmolen aan de Keetweg. Opvallend is de gelijkenis met dat van zijn opvolger, waarvan eerder foto's werden gepubliceerd (orgaan Heerder Historische Vereniging, maart 1981, blz. 28 en 40). Het kan echter ook een Eepse molen zijn, maar ik bezit geen vergelijkingsmateriaal.
4. Stellingwerf leverde oorspronkelijk werk van 1724-1756. Daarnaast copieerde hij vele oude prenten, die hij meestal voorzag van het originele bijschrift (incl. jaartal) en daarop (valselyk) zijn initialen J. St. plaatste. Hij werkte onder andere voor A. Schoemaker, een prente-verzamelaar. (Dr. Chr. Kramm, De Levens en Werken der Hollandse en Vlaamsche Schilders, Beeldhouwers, etc. Amsterdam, 8 dln. 1857-1864, deel 5, blz. 1571).

5. Deze zal hem ooit gevraagd hebben om een tekening van een Apeldoornse papiermolen. Stellingwerf moest daarvoor van Amsterdam naar de Veluwe komen, doch zal thuis nog een geschikt plaatje voorhanden gehad hebben. Een (ietwat gewijzigde) copie was snel gemaakt. Uiteraard moest hij nu opschrift en jaartal achterwege laten om ontdekking van zijn praktijken te voorkomen.
6. De foto van de heer Terwel moet hiervan een reproductie zijn, genomen uit Schoemakers' „Verlucht Gelderland” (circa 1740), een platenalbum, dat op het Rijksarchief te Arnhem berustte en tijdens de gevechten in september 1944 teloor ging”.

Het laatste woord over de tekening „Eepe 1662” is zeker nog niet geschreven. Twee bestuursleden van de stichting zijn in Epe (Westfalen) op onderzoek geweest en het wachten is op nadere inlichtingen van de gemeente Gronau.

Tot zover „De Wijerd” 11.1.1990.

G. S. van Lohuizen.

Werkschema van de archivaris van het streekarchivariaat Noord-Veluwe

25 juni 1990 – 7 december 1990

Week	Datum	Hatterm	Heerde verlof verlof verlof	Epe
26	25/06-29/06			
27	02/07-06/07			
28	09/07-13/07			
29	16/07-20/07			
30	23/07-27/07			x
31	30/07-03/08	x		
32	06/08-10/08	x		
33	13/08-17/08			x
34	20/08-24/08		x	
35	27/08-31/08	x		
36	03/09-07/09			x
37	10/09-14/09	x		
38	17/09-21/09	x		
39	24/09-28/09		x	
40	01/10-05/10			x
41	08/10-12/10	x		
42	15/10-19/10	x		
43	22/10-26/10			x
44	29/10-02/11		x	
45	05/11-09/11	x		
46	12/11-16/11			x
47	19/11-23/11	x		
48	26/11-30/11	x		
49	03/12-07/12		x	

Vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagen gewenst een telefonische afspraak te maken. Mensen die van ver moeten komen worden geadviseerd ook voor andere dagen even te bellen. Telefoon Hatterm 05206-43131, Heerde 05782-9494, Epe 05780-15800.

„Daams Molen”

Na de restauratie van het stenen achtkant en vernieuwen van de rietgedekte bovenbouw werd op 11 mei 1990 de Vaassense windkoren-molen weer feestelijk in gebruik genomen. Het is alweer 120 jaar geleden dat Derk Poll Jonker deze molen bouwde. Dit was zeker voor Vaassen iets bijzonders, want hoewel Vaassen meer dan 20 watermolens gekend heeft, was dit de eerste molen die gebruik maakte van windenergie. In 1883 hield de stichter van de molen het voor gezien en liet de molen veilen door notaris A. Huender. Koper werd een zwager van Derk Poll Jonker, de uit Loosdrecht afkomstige Herman Daams, die bij zijn huwelijk opgaf van beroep grutter te zijn. Hij woonde in het oude huis, dat gestaan heeft op de hoek van de Dorpsstraat en de Jan Mulderstraat, nu een winkel-pand van J. Hullegie. Herman Daams was nogal begaan met het lot van de kinderen van minderbedeelden, want een aantal jaren plaatste hij op 2e Kerstdag een kerstboom in zijn zaak en nodigde zo'n 20 tot 30 kinderen uit in zijn winkel. De kinderen kregen dan een krentebroodje en een kadoetje, meestal in de vorm van een kledingstuk. De koren-molen, die door de oude Vaassenaren met „Daams Molen” werd aangeduid floreerde goed en de minder goede gezondheidstoestand van Daams was dan ook de oorzaak, dat hij de molen in 1899 moest overdoen aan een nieuwe eigenaar. Herman Daams heeft 16 jaar met windkracht gemalen. Dit was de langste periode, dat eenzelfde eigenaar op deze molen van windenergie gebruik maakte, want al in 1909 nam één van Daams' opvolgers, Willem van Loo, een petroleummotor in gebruik en vanaf die tijd werd er maar in beperkte mate van de wind gebruik gemaakt. A. G. C. de Rooy, die de molen in 1915 van Willem van Loo overnam, maakte naderhand gebruik van elektriciteit naast windkracht, maar dit was toch een aflopende zaak en in 1935 werd het wiekenkruis verwijderd.

Nu – 55 jaar later – kunnen wij weer trots zijn op deze prachtige molen, aan wiens herstel de gehele Vaassense bevolking zo eensgezind heeft bijgedragen.

W. Terwel.

Vragenrubriek

De heer J. W. Montenberg vraagt:
weet iemand iets naders hierover?

In 1876 vroeg een zekere heer Jurriaanse, houthandelaar te Rotterdam, de directie van de Ned. Centr. Spoorweg Mij NCS om een zijspoor te maken, 2 kilometer noordelijk van Nunspeet bij de boerderij „Kijk Uit”. Dat kon, hij moest daar ongeveer negen honderd gulden voor betalen en zo kwam er oostelijk van de spoorlijn een wissel met zijspoor en stootjuk. Van hieruit liep een SMALspoorbaan die ongeveer waar nu de toeristenweg aansluit op de Eperweg deze weg kruist en dan rechtuit via het Nieuwe Soerel naar de boswachterij „Pas Op” loopt.

Op oude stafkaarten staat deze duidelijk aangegeven.

In 1908 bij de spoorverdubbeling werd het wissel met het oog op de veiligheid omgelegd en dus aangesloten richting legerplaats Oldebroek. (Het wissel werd dus met de tongen mede gereden en niet ingereden). In aanwijzingen voor machinisten wordt dit genoemd. Ook had genoemde heer twee smalspoorwegaansluitingen aan een zijspoor bij Hulsthorst genaamd „Het Boschspoor”.

Verder is helemaal niets bekend, geen foto's, afbeeldingen wat dan ook.

Boekennieuws

„Um de middagpot”

Door Dick van der Veen (schrijver) en Aart Veldman (fotograaf).

Interview met een bijzondere Veluwnaar iedere week in de dialectrubriek „Um de middagpot”. Omdat radio een vluchtig medium is, zijn nu de interviews op papier gezet. Uit Oene een geschreven portret van Jo Aalberts, een druk leven met werk, muziek en toneel; en Gait Oosterbroek, de oudste in leven zijnde klompenmaker van het Oener halfroond; uit Epe van Bekkema met het grootste orkestorgel van Europa werkend op stoom.

De 15 opmerkelijke Veluwnaren geven zonder terughouding hun mening.

Hoewel in dialect voor de radio uitgezonden, is het boek in het algemeen beschaafd Nederlands geschreven.

Wel worden typische uitdrukkingen, die alleen in dialect kunnen worden weergegeven, ook in de streektaal geciteerd.

Het boek kost f 28,50, is prachtig geïllustreerd door de foto's van Veldman en in de boekhandel te verkrijgen.

Inhoud

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van
1910-1923 (9)

door J. P. den Breems-in 't Veld 1

„Een school om lief te hebben”

De geschiedenis van de Tongerse school (3)

door J. C. Kreffer 11

Mededelingen van het bestuur 15

De aanschaf van de ambtsketen voor de burgemeester van
Epe

door G. Kouwenhoven, uit het archief 16

Een tekening „Eepe 1662”

door G. S. van Lohuizen 22

Werkschema van de archivaris van het
Streekarchivariaat Noord-Veluwe

25/06 - 7/12 26

„Daams molen”

door W. Terwel 27

Vragenrubriek 28

Boekennieuws

door D. te Riele 28